

Ətraf mühit

“Dayanıqlı inkişaf – gələcək nəsillərin öz tələbatlarını ödəmək qabiliyyətini təhlükə altına atmadan bu günün tələbatlarını ödəyən inkişafdır”

Bruntland komissiyası, 1987-ci il.

İnsanlar ətraf mühitin ayrılmaz hissəsidir, mühit isə insan hüquqları da daxil olmaqla hər sahədə insanların həyatına təsir edir. Ətraf mühit problemləri haqqında BMT-nin konfransında ətraf mühit və insan hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsi rəsmi olaraq qəbul edilmiş və təsdiqlənmişdir ki, “insanı əhatə edən təbii və süni mühit insanın rifahı üçün və əsas hüquqlarından, hətta yaşamaq hüququndan faydalanması üçün olduqca mühümdür”.

Ətraf mühitlə bağlı olan hüquqlar **kollektiv** yaxud **üçüncü nəsil hüquqlar** kateqoriyasına daxildir. Bu hüquqlar bir insana deyil, bütöv cəmiyyətlərə, insan qruplarına təsir edən hüquqlardır və bura sülh, dayanıqlı inkişaf, ünsiyyət, bəşəriyyət mirasından istifadə hüququ daxildir. İnsan sağlamlığı üçün əlverişli mühit hüququ kimi kollektiv hüquqlar təsdiq edir ki, insan hüququ tək cəsiyasi və sosial sistem daxilində insanlar üçün deyil, milli dövlətlər çərçivəsindən kənara çıxan və qarşılıqlı əlaqədə olan sistemlərdəki bütün bəşər övladları üçün keçərlidir. Məsələn, qlobal istiləşmə hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq bütün canlı varlıqlara təsir edir. Hər bir insan digər insanın dəyərli olduğunu qəbul etməklə yanaşı, bütün canlıların – bitkilərin, heyvanların, yaşadığımız ekosistemin – dəyərinə hörmətlə yanaşmalıdır.

Ətraf mühitin insan hüquqlarına həm mənfi, həm də müsbət təsiri var. O, qida, sənaye və inkişaf üçün xammal bazası olmaqla insan həyatının təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Lakin yüksək radiasiya yaxud içməli suyun çirklənməsi kimi ətraf mühitin zərərli təsirləri insanın yaşamaq hüququna təhlükə yarada bilər. Çirklənmiş torpaq, hava, qida və su resurslarının təsirinə məruz qalanda insan hüquqları pozulur və nəticədə insanları xəstəlik, genetik pozuntular, yaşam vasitələrinin itkisi, hətta ölüm hədələyir. Əksər insan hüquqlarında mühüm ekoloji amillər vardır: sağlamlıq hüququ, təhlükəsiz iş şəraiti hüququ, insanın sağlamlığı üçün əlverişli yaşayış yeri və qida hüququ, uyğun yaşayış standartları və əmək hüququ.

Avropada ekoloji problemlər

Avropanın qarşısında gələcək nəsillərə təsir göstərə biləcək ekoloji problemlər var:

- Ağır sənaye və mədən yanacağı ilə **havanın çirklənməsi** insan sağlamlığına və bütün canlı varlıqlara birbaşa təsir edir.
- Qlobal istiləşmə və istixana effekti nəticəsində baş verən **iqlim dəyişiklikləri** qasırğalara, quraqlıq və əkin torpaqlarının itkisinə gətirib çıxarmaqla gələcək nəsillərə təsir göstərə bilər.
- **Suyun kəmiyyət və keyfiyyət məsələsi** ciddi problemdir.

- **Müasir kütləvi istehlak, sənaye və məişət tullantıları** ətraf mühitə olduqca mənfi təsir göstərir; məsələn, şəxsi avtomobillərdən, polietilen paketlərdən, qablaşdırmadan çox istifadə edilməsi.
- **Genetik Modifikasiya olunmuş Orqanizmlər (GMO)** modifikasiya olunmuş genlərin köçürülməsi yolu ilə genetik materialı dəyişdirilmiş orqanizmlərdir. Onların insan sağlamlığına, ətraf mühitə və əkin torpaqlarının ekoloji təmiz istifadəsinə zərəri uzunmüddətlidir.

Uşaqlar və ətraf mühit

2004-cü ildə Avropa nazirləri Avropa uşaqlarının sağlamlığına daha çox təsir göstərən ekoloji risk faktorlarına ünvanlanmış "Ətraf mühit və uşaqların sağlamlığı" adlı Avropa fəaliyyət planını qəbul etdilər. Bu fəaliyyət planının diqqət mərkəzində Avropa regionu üçün əsas olan dörd prioritet vəzifə durur:

- Su təhlükəsizliyinin və sanitariya şərtlərin təmin edilməsi;
- Travmalardan müdafiənin və zəruri fiziki aktivliyin təmin edilməsi;
- Qapalı və açıq məkanlarda təmiz havanın təmin edilməsi;
- Ətraf mühitdə olan kimyəvi maddələrin aradan qaldırılmasına çalışmaq.

Uşaqların ətraf mühit problemlərini, ekologiyanın insan hüquqları ilə əlaqəli olmasını anlamaları üçün onlar arasında maarifləndirici işlər aparmaq bu məqsədlərə nail olmaq yolunda mühüm addımdır.

Sual: *Sizin icmada hansı əsas ekoloji problemlər var? Bu problemlərin həllində uşaqlar necə iştirak edə bilərlər?*

Uşaqlar ətraf mühitin müdafiə edilməsində və yaxşılaşdırılmasında fəal rol oynaya bilərlər. Fərdi səviyyədə onlar həyat tərzlərinin ətraf mühitə necə təsir etdiyini qiymətləndirərək dəyişikliklər edə bilərlər (məsələn, suya, elektrik enerjisinə, qida məhsullarına qənaət edərək). Yerli səviyyədə onlar öz evlərinin, məktəb və gənclər təşkilatının ekoloji cəhətdən daha əlverişli yerə çevrilməsi üçün planların hazırlanmasında iştirak edə bilərlər (məsələn, təhlükəsiz məhsullardan istifadə edilməsi, tullantıların məhv edilməsi, müxtəlif materialların təkrar emalı). Uşaqlar yerli, regional və milli cəmiyyətlərin siyasət və təcrübəsini qiymətləndirə, onların yaxşılaşması üzrə təkliflər verə bilərlər. Onlar kampaniyalarda və ümumi bayramlarda, məsələn, Yer Günü və Ümumdünya Ətraf Mühit Günündə iştirak edə bilərlər.

Ümumdünya Ətraf Mühit Günü BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 5 iyun 1972-ci ildə təsdiq edilmişdir. Onu müxtəlif cür bayram etmək olar: məsələn, küçə yürüşləri, velosipedlə tətənəli gəzinti, "yaşıl" konsertlər, məktəblərdə esse və ən yaxşı plakat yarışı, ağacların əkilməsi, təkrar emal, sanitariya təmizlik üzrə kampaniyalar. Hər il Ümumdünya Ətraf Mühit

Gününün xüsusi mövzuları olur, məsələn, “Əriyən buzlar – qaynar mövzudur?”, “Quraqlıq rayonları səhralığa çevirməyin!”, “Yaşıl şəhərlər: planet üçün plan!”. 22 aprel Yer Günü ətraf mühitin qorunması və insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə digər təşkilatlarla birgə (məsələn, “Sierra” və “Amnesty International” klubu) “Yer Günü” şəbəkəsi tərəfindən koordinasiya edilir.

Dayanıqlı inkişaf

Hal-hazırda biz BMT-nin Baş Assambleyasının 2005-2014-cü illər üçün elan etdiyi *Dayanıqlı inkişaf naminə təhsil* onilliyində yaşayırıq. “Dayanıqlı inkişaf” nə deməkdir? 1980-ci illərdə işləyən Bruntland komissiyası onu “Gələcək nəslin öz ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətini təhlükə altına atmadan, bu günün tələbatlarını ödəyən inkişaf” kimi müəyyən edirdi. 1992-ci ildə Rio de Janeyroda “Yer küresi sammitində” qəbul edilmiş “XXI əsrin gündəliyi” adlı sənəd dayanıqlı inkişaf üzrə digər bir beynəlxalq sənəddir. Sənəd sonradan 172 dövlət tərəfindən qəbul edilmişdir. 2002-ci ildə sabit inkişaf üzrə Ümumdünya sammitində müzakirə edilmiş bu hərtərəfli fəaliyyət planının həyata keçirilməsi dövlətlərin, QHT və beynəlxalq təşkilatların birgə işi vasitəsilə beynəlxalq, milli və yerli səviyyədə baş verir. Dayanıqlılıq sadəcə ətraf mühitin qorunması deyil, dünyaya və insanlara hörmət hökm sürən həyat tərzinin öyrədilməsidir. Ona görə də *Dayanıqlı inkişaf naminə təhsil* gələcək nəsilləri inkişaf imkanlarından məhrum etmədən indiki zamanda inkişafımıza kömək edəcək dəyərlər, davranış və biliklərin öyrədilməsi deməkdir.

Uşaqlar öz əhatələrini öyrənərək və öyrəndiklərini qlobal səviyyədə genişləndirərək insan fəaliyyətinin ətraf mühitə uzunmüddətli təsirini anlamağa başlayırlar. Məsələn, əgər bələdiyyə şəhərdə yaşıllıq zonasının yerində yol tikməyi qərara alırsa, uşaqlar oyun meydançasından və təbiəti müşahidə imkanlarından məhrum ola bilər. Bizdən sonra gələcək nəsillərə qayğı vasitəsilə biz planetimizi yaxşı vəziyyətdə saxlaya bilərik.

Ətraf mühitin qorunması üzrə Avropa bürosu təxminən 150 QHT-ni birləşdirən şəbəkədir. O, Avropada dayanıqlı inkişaf ilə bağlı problemlər üzrə məlumatlandırma işlərini genişləndirir, əhali və dövlətləri daim təkmilləşməyə sövq edir.

İnsan hüquqlarını müdafiə alətləri

Avropa Şurası

İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasında ətraf mühit məsələlərinin qeyd olunmaması təəccüb doğurmamalıdır. Çünki o, 1950-ci ildə – ətraf mühitin pisləşməsinin uzunmüddətli nəticələri haqqında çox az adamın təsəvvürü olan bir zamanda qəbul edilmişdir. Konvensiyada “ölkənin ekoloji rifahına deyil, “ölkənin iqtisadi rifahına” bir çox istinadlar var. Həmçinin “sağlamlığın müdafiəsi”nin vacibliyi vurğulanır. Baxmayaraq ki, İnsan Hüquqları üzrə

Avropa Məhkəməsi tərəfindən insan hüquqlarının ekoloji aspektlərinin qəbul edilməsi üçün cəhdlər edilir, lakin konvensiyada insanın, əhalinin sağlamlığının qorunmasında əlverişli ətraf mühitin vacibliyi qeyd edilmir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

Avropa Konvensiyası kimi insan hüquqları haqqında ilkin sənədlər – ***İnsan hüquqları Bəyannaməsi*** və iki ***Pakt*** ətraf mühitin vacibliyinin dərk edilmədiyi bir zamanda qəbul edilmişdir və bu səbəbdən ona istinad etmir. Lakin 1989-cu ildə Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 24-cü maddəsi uşağın sağlamlıq hüququ kontekstində ətraf mühitə ayrıca istinad edir və ölkələrə çağırışlar səsəndirir:

“xəstəliklərə və doyunca yeməməyə qarşı mübarizə aparılsın, o cümlədən ilkin tibbi-sanitar yardım çərçivəsində, digər vasitələrlə yanaşı, asanlıqla əldə olunan texnologiyanın tətbiq edilməsi yolu ilə kifayət qədər qidalı ərzaq və təmiz içməli su verilməsi təmin edilsin, ətraf mühitin çirklənməsi təhlükəsini və riskini nəzərə alaraq bununla mübarizə aparılsın”

Daha sonra 24-cü maddənin e bəndində sanitar maarifləndirmə çərçivəsində uşaqlar və böyüklər üçün ekoloji təhsilə çağırış edilir. Bu həm də 29-cu maddənin e bəndinə – hər bir uşağın hüququ olan keyfiyyətli təhsilin vəzifələrinə daxildir.

“Ətraf mühitə hörmətin tərbiyə edilməsi”

İnsan sağlamlığı üçün əlverişli olan mühitdə yaşamaq hüququnun təcridən tanınması onu göstərir ki, yeni hüquqların sənədlərdə tanınması, tərif verilməsi və nəhayət kodlaşdırılması vasitəsilə **insan hüquqları çərçivəsi** genişlənilir. Hal-hazırda ekoloji hüquqlar üzrə konvensiyanın üzərində hazırlıq komitəsi işləyir. Bu, hökumətlər, hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatları ilə məsləhətləşmələrə və konsensusa əsaslanan, uzun müzakirə tələb edən prosesdir.

Mənbə: Компасито. Пособие по обучению детей правам человека. Совет Европы, 2008.

Tərcümə: TİPİİ-nin əməkdaşı Kəbirə Hüseynova